

МОТИВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ОBOB'ЯЗКОВОЇ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано мотиваційні аспекти обов'язкової військової служби в Україні в контексті її реформування та адаптації до сучасних викликів. Окреслено причини низької мотивації молоді до проходження строкової служби, зокрема невідповідність її формату сучасним реаліям, брак матеріальної зацікавленості та використання застарілих методів управління військовослужбовцями. Розглянуто законодавчі зміни, що передбачають перехід на контрактну систему комплектування Збройних Сил України та впровадження базової військової служби. Проведено порівняльний аналіз досвіду європейських і скандинавських країн щодо обов'язкової військової служби. Запропоновано рекомендації щодо підвищення мотивації призовників, серед яких акцент на професійній підготовці, створення сприятливих умов служби та забезпечення соціальних гарантій для військовослужбовців. Визначено шляхи подолання основних чинників, що знижують мотивацію юнаків проходити обов'язкову військову службу. Підкреслено важливість усунення демотиваційних чинників та формування у молоді усвідомлення значущості їхнього внеску в обороноздатність країни.

Ключові слова: військовий обов'язок, мотивація до проходження військової служби, строкова служба.

Постановка проблеми. Військовий обов'язок та обов'язкова військова служба – поняття і явища, які в українському суспільстві викликають навколо себе чимало дискусій. Останні роки, якщо не десятиріччя, система призову та проходження обов'язкової військової служби мало відповідала викликам і завданням сучасності, з якими зіштовхнулось українське суспільство. А це і плани щодо інтеграції в європейське суспільство та доєднання до Трансатлантичного Альянсу (НАТО), і необхідність підвищувати боєздатність та ефективність підрозділів Сил безпеки й оборони у зв'язку з агресивними діями країн-сусідів відносно України, і необхідність зміни підходів до комплектації військових підрозділів та організації їхньої підготовки на фоні змін в ідеології суспільства, а також остаточної конкретизації зовнішніх ворогів.

У Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку», який набрав чинності 18 травня 2024 р., одним із нововведень стали глобальні зміни Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», що стосується строкової служби, яку остаточно скасували. Отже, Збройні Сили України (ЗСУ) переходять на контрактну основу комплектування, а молоді люди віком від 18 до 25 років повинні тепер проходити базову загальновійськову підготовку (БЗВП) або базову військову службу (БВС) [1].

Базова загальновійськова підготовка, яка розпочнеться з вересня 2025 р., проводитиметься під час навчання у закладі вищої освіти. Вона входить до освітніх програм і навчальних планів закладів вищої освіти усіх форм власності як окрема дисципліна та складається з теоретичної підготовки обсягом трьох кредитів ЄКТС й практичної підготовки обсягом семи кредитів ЄКТС [2].

Базова військова служба, зі свого боку, займе місце строкової служби як вид обов'язкової військової служби та буде доступна тим, хто не навчається у закладі вищої освіти. У мирний час тривалість БВС становитиме до 5 місяців, а під час дії воєнного стану – до 3 місяців [3].

Чоловіки обов'язково залучаються до проходження або БЗВП, або БВС, якщо не мають законних підстав не служити. Жінки теж можуть отримати військову облікову спеціальність, обравши один із перерахованих вище способів, але за бажанням [2, 3].

Оскільки нормативно-правова база дає нам стисле розуміння шляхів реалізації базової військової служби, а саме призовний вік, терміни проходження та умови поділу на базову загальновійськову підготовку й фахову підготовку (як і під час строкової служби), можемо припустити, що за основу в питаннях регуляції взаємовідносин між військовослужбовцями виступатимуть Статуту Збройних Сил України, а також інші нормативні документи, які регулювали взаємовідносини між військовослужбовцями в умовах проходження строкової служби. Нормативних документів чи державних програм, які спрямовані на вдосконалення системи мотивації до військової служби або таких, які б розкривали значущість обов'язкової військової служби для держави, наразі не

розроблено. Це викликає занепокоєння з приводу того, що повного розуміння проблем, які породила строкова служба, керівництво держави не має, а також того, якщо не змінити підходи до формування відносин між державою та військовослужбовцем, якого залучено до проходження обов'язкової військової служби, ризикуємо отримати строкову службу 2.0.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Законодавство України визначає такі завдання обов'язкової служби.

1. Формування військового резерву з числа осіб (військовозобов'язаних), які пройшли підготовку, отримали військові спеціальності, перебувають у запасі та у разі необхідності можуть бути залучені до Сил оборони України, а саме Збройних Сил України, Національної гвардії України (НГУ), Державної прикордонної служби України та Державної спеціальної служби транспорту [4].

2. Посилення спроможності Сил оборони, тобто на час служби військовослужбовці обов'язкової військової служби є інтегрованим складником Сил оборони та в межах, визначених законодавством України, можуть залучатися до виконання штатних завдань у військових частинах у межах нормативно-правової бази [3];

3. Інструмент залучення потенційних контрактників до лав підрозділів Сил безпеки й оборони. Деякі строковики, маючи можливість пожити життям військової людини, залишаються служити далі, підписавши контракт, або обирають більш складний та довгостроковий професійний кар'єрний шлях сержанта чи офіцера.

На строкову військову службу призивали придатних для цього за станом здоров'я громадян України чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років, та старші особи, які не досягли 27-річного віку і не мають права на звільнення або відстрочку від призову на строкову службу. Новими змінами граничний вік громадян, які залучаються до проходження обов'язкової військової служби, знизили до 25 років [3].

Аналіз наукової психологічної літератури свідчить, що мотивація є одним з найскладніших і маловивчених явищ психічного світу. Мотивація використовується у військовій психології у двоякому сенсі: як така, що визначає систему чинників, які детермінують поведінку (сюди входять, зокрема, потреби, мотиви, цілі, наміри, прагнення тощо); як характеристика процесу, який стимулює і підтримує поведінкову активність на певному рівні. Дослідники підкреслюють провідну роль мотиваційної сфери особистості у професійній діяльності. Поряд з цим автори висловлюють спільну думку, що формування особистості молодого солдата – складний цілісний процес, який обумовлений сполученням цілої низки соціальних, психологічних і педагогічних чинників, що потребує теоретичного осмислення і емпіричного вивчення. Для сучасної психології аксіомою стало положення про визначну роль мотивації у процесі адаптації людини до умов виконання певної діяльності. Чим сильнішими є прагнення й намагання особистості стати суб'єктом якогось конкретного виду діяльності, тим ефективною і успішною буде адаптація її до такої активності, легше й інтенсивніше формуватимуться необхідні вміння та навички [18, 18, 20].

Метою статті є аналіз негативних аспектів організації повсякденної та службово-бойової діяльності обов'язкової військової служби, які негативно впливали на мотивацію призовників і військовослужбовців до широкомасштабного військового нападу російської федерації на Україну, та на цій основі визначення шляхів подолання основних чинників, що знижують мотивацію юнаків проходити обов'язкову військову службу.

Виклад основного матеріалу. Обов'язкова військова служба не зникла як окремий вид військової служби, а піддалася реформуванню та була видозмінена. Перевагами для держави від наявності обов'язкової військової служби в умовах активних бойових дій сьогодення та підвищеного рівня воєнної загрози з боку сусідніх країн у майбутньому є:

- створення резервів для поповнення дійсних підрозділів Сил безпеки й оборони зараз та в майбутньому у разі досягнення мирних угод, загострення політичної ситуації з іншими державами, підвищення воєнної загрози, необхідності здійснювати захист України від збройної агресії інших держав, як це сталося у 2014 та 2022 рр.;

- зближення молодих людей із державними органами шляхом залучення перших до виконання функцій держави на період перебування у війську;

- здійснення впливу на свідомість молодих людей з боку держави з метою формування у них розуміння важливості та значущості існування оборонного сектору держави, підвищення рівня інформованості військовослужбовців, які проходять обов'язкову військову службу, щодо цінностей і традицій українського війська та держави Україна в цілому, сприяння їхнього особистого позиціонування як невід'ємної частини українського суспільства, сприяння розумінню того, що

народ, який майже тисячоліття виборював свою незалежність і свій суверенітет та продовжує це робити сьогодні, не має права бути слабким ні фізично, ні духовно;

– можливість для військових частин проводити агітаційну кампанію серед призваних військовослужбовців для залучення їх на контрактну службу.

Зважаючи на переваги, зазначені вище, та досвід обов'язкової служби країн Балтики і Скандинавії [5], вищому політичному та військовому керівництву держави слід розглянути й прийняти до уваги всі негативні аспекти строкової служби з метою перетворення обов'язкової військової служби на дійсно ефективну взаємодію держави і громадянина.

Натомість до повномасштабного військового вторгнення російських військ в Україну строкова служба мала низку особливостей, які не сприяли підвищенню мотивації призовників та військовослужбовців, а саме:

1) після того, як підсумкова службова характеристика після завершення проходження служби та військовий квиток військовослужбовця запасу перестали бути суттєвим аргументом на ринку праці України, а тим паче, за кордоном, строкова служба сильно знецінилася для тих, хто не мав мети працювати, або проходити службу в певних державних органах (структурах), а саме в підрозділах Сил безпеки й оборони, у підрозділах Міністерства внутрішніх справ України, Службі безпеки України тощо;

2) породжувала чимало корупційних схем, пов'язаних з постановкою на облік, проходженням медичної комісії, потраплянням до певної військової частини, продовольчим і речовим забезпеченням та іншими аспектами службової діяльності;

3) мала популярну практику ставлення керівного складу до строковиків, як до осіб, які відбувають повинність, та практику наявності принизливих «армійських» традицій, на фоні чого нерідко розвивалися психічні розлади у призваних військовослужбовців, а також виникали конфлікти між підлеглим та начальницьким складом;

4) серед державних та військових посадових осіб було популярним пояснювати необхідність проходження строкової військової служби обов'язком усіх юнаків віддати, незрозумілий багатьом, «борг» Батьківщині замість того, щоб акцентувати увагу на набутті військової спеціальності та зміцненні обороноздатності держави;

5) часто не надавала належної військової підготовки, що породжувало сумніви у військовослужбовців щодо доцільності витратити свій життєвий час у війську, яке не формує необхідні воїну фізичні, морально-вольові та професійні якості.

Через це, як наслідок зазначених вище особливостей, строкова служба мала низьку вмотивованість молоді до її проходження.

Практика обов'язкової військової служби в країнах Європи та Скандинавії [6, 7] демонструє, що, якщо кожний призваний до армії буде розуміти (хоча б частково) свою значущість для війська та мати певні дивіденди від держави, яка, зі свого боку, за відносно невеликі кошти готує для себе оборонця, який не скаже в майбутньому, що не тримав автомат в руках та не має жодного поняття про військову справу, стан справ у війську значно поліпшиться.

Однак підходи в нашій країні до побудови відносин між державою та військовослужбовцями, призваних на обов'язкову військову службу, досі переживають перехідний період (уже 14 років). Зі змінами, які відбулись у законодавстві щодо проходження обов'язкової військової служби в 2024 р., було б доцільно якісно змінити підходи до побудови взаємовідносин між військовослужбовцями на менш авторитарні та більш зрозумілі для широкого загалу.

Командування військових формувань в Україні вже відійшло від підходів, які діяли в Радянському Союзі, де за основу бралися патріотизм (у трактуванні самопожертви заради держави, не вимагаючи й не очікуючи нічого взамін) та радянська ідеологія, яка в чималому ступені відображається у тексті військової присяги з 1947 до 1992 р. – «Я клянусь добросовістно изучать военное дело, всемерно беречь военное и народное имущество и до последнего дыхания быть преданным своему народу, своей Советской Родине и Советскому правительству» та в ст. 3 Дисциплінарного Статуту Збройних Сил СРСР – «Воинская дисциплина обязывает каждого военнослужащего: стойко переносить все тяготы и лишения военной службы, не щадить своей крови и самой жизни при выполнении воинского долга» [8]. Цими «постулатами» нерідко зловживали та «мотивували» до виконання завдань, або не пов'язаних з безпосереднім служінням Батьківщині, або таких, які вимагали від військовослужбовців надзусиль та нерідко мали явно смертельні наслідки, що часто було пов'язано з агресивною зовнішньою політикою країни в умовах обмеженого інтелектуального розвитку чиновників та їхнього негуманного ставлення до власного народу. Те ж саме стосується і підготовки [завдання, які ставилися перед військовослужбовцями СРСР в Афганістані (1979–1989 рр.) не були

підкріплені належною підготовкою] [9], брак належного планування та сприймання реального стану справ у війську спровокувало чималі втрати особового складу під час війни військ російської федерації (як спадкоємиці зовнішньої політики СРСР) у Чечні (1994–1996, 1999–2000 рр.) [10].

Підходи змінились, але традиції та методи впливу на підлеглих частково лишилися.

Неможливість задовольнити потреби солдата в грошовому забезпеченні, часте залучення військовослужбовців до господарських робіт, випадки призову на строкову військову службу із порушенням норм людяності та суспільної моралі, ставлення до строковика, як до людини з обмеженими правами й свободами, створює почуття фрустрації (невідповідність дійсності очікуванням) та провокує незацікавленість (демотивованість) військовослужбовця у поліпшенні власних умінь і навичок, що проявляється у його подальшій діяльності шляхом повної зневаги до службових обов'язків: обслуговування техніки, бойового навчання, виконання обов'язків бойової служби та виконання службово-бойових завдань. Подібна недбалість, як наслідок, негативно впливає на боєздатність кожної окремої військової частини, а в масштабі країни – на стан усього військово-оборонного сектору держави.

Хоч більшість військових частин, у яких проходила строкова служба, все ж поборолі традиційну радянську дідівщину, але ритуали «перебивання» зі «слонів» в «черпаки» або «діди», наприклад, лишилась у певній кількості військових частин. Також звільнення в запас військовослужбовців традиційно чимало військовослужбовців-строковиків, та й офіцерів, називали «демобілізацією» або «дембелєм», хоч це й суперечить дійсним нормам законодавства.

Одним з основних мотивів будь-якого військового професіонала є вдосконалення себе для захисту держави, суспільства. Мотивом багатьох військовослужбовців, які проходять службу за контрактом, є збереження своїх місць служби та грошового забезпечення, професійне зростання та просування службовими сходами. Основним мотивом військовослужбовця строкової служби як у минулому, так і зараз залишається, на думку автора, максимальне зменшення своєї активності.

Це все породжувало певне демотиваційне замкнуте коло. У той час, як держава повинна демонструвати свою зацікавленість у формуванні воїнів-професіоналів та турботу щодо їхнього фізичного і психологічного стану, методи впливу на військовослужбовців-строковиків з боку керівного складу підрозділів та військових частин нерідко містили таке.

1. Елементи морального приниження.

2. Применшення або знецінення значущості військовослужбовця.

3. Залякування накладанням дисциплінарного стягнення чи притягненням до кримінальної відповідальності.

4. Погрози військовослужбовцю отримати в підсумку негативну службову характеристику перед звільненням в запас, що провокує недоброзичливе ставлення військовослужбовця до командного складу та інституту строкової служби в цілому, створює конфлікти й зменшує віддачу як строковиків, так і офіцерів та сержантів-контрактників до виконання своїх службових обов'язків. В останніх цей процес відбувається часто саме через неможливості запропонувати більше, ніж комплект військової форми, триразове харчування, відносно тепле спальне приміщення, звільнення з розташування підрозділу не частіше одного разу на тиждень, відпустки на 10 діб протягом усього терміну служби та грошового забезпечення у 700 грн (з 2022 р. грошове забезпечення строковиків було піднято до 6000 грн).

При цьому навички, які отримували військовослужбовці-строковики, різнилися й залежали від завдань і специфіки військових частин та роду військ. Нацгвардійці, наприклад, протягом служби вчилися патрулювати вулиці міст та забезпечувати охорону громадського порядку під час масових заходів, здійснювати пропускний режим на територію важливих державних підприємств і охороняти їхній внутрішній периметр, здійснювати охорону й супровід підсудних і засуджених осіб під час судових засідань та на маршруті їхнього перевезення між судами, містами, місцями відбування покарання, а також прибирати зовнішню і внутрішню території, чистити плац від снігу та викладати його квадратами. Це чи не єдине формування Сил безпеки й оборони, де строковики виконували дійсно відповідальні та затребувані державою завдання. Проте і тут не обходилося без «боротьби» із травною вручну на контрольно-слідових смугах, фарбування, підмітання, миття та інших господарчих робіт. Однак доцільність професійних навичок экс-строковиків НГУ в повномасштабному збройному протистоянні військам РФ має дуже обмежений характер. Інакше кажучи, мало кому знадобилися навички із конвоювання засуджених та здійснення пропускового режиму в механізованих бригадах. А механізму призову за професійними навичками з резерву у нас ще не відпрацювали. Також є чимало військових підрозділів, де строковики займалися суто внутрішньою службою (охорона контрольно-

пропускних пунктів, складів військової частини, внутрішніх кімнат зберігання зброї) та прибиранням протягом усього терміну служби.

Визначено наявні суперечності між: загальною якістю базової загальновійськової і професійної підготовки строковиків та зовнішніми загрозами, з якими зіштовхується українська держава з 2014 р.; переліком спеціальностей, які освоювали молоді люди протягом проходження строкової служби та тими спеціальностями, які дійсно можуть бути затребувані під час військових кампаній; зневажливим відношенням до військовослужбовців під час строкової служби з боку командного складу та подальшим ставленням звільненого в запас юнака до держави, як до основного та єдиного замовника цього виду служби.

Зазначені суперечності в цілому викликають у молоді негативне ставлення до перспектив строкової військової служби.

Саме розгляд проблеми наявності й ефективності строкової служби через мотиваційний складник може спонукати владу до якісних змін у комунікації загальної системи призову на обов'язкову військову службу та молоді людини, яка повинна реалізувати свій військовий обов'язок.

Щоб оптимізувати мотивацію до проходження обов'язкової військової служби пропонується розглянути аспекти життєдіяльності, які демотивують, та запропонувати альтернативу. Інакше кажучи, визначити ті аспекти діяльності, що мають бути виключені з повсякденної і службово-бойової діяльності військовослужбовця, який здобуває військово-облікову спеціальність, та будь-якого іншого військовослужбовця.

З урахуванням основних завдань та специфіки військової служби автор статті схиляється до визначення поняття «мотивація», запропонованого українським науковцем М. А. Кузнєцовим, який вважає, що мотивація – це сукупність психологічних утворень і процесів, які спонукають поведінку, направляють її на життєвоважливі умови і предмети, визначають упередженість, вибірковість і цілеспрямованість психічного віддзеркалення, завдяки чому воно може бути регулювальником активності. Мотивація визначає те, для чого людина що-небудь робить. Для мотивації характерна наявність рівня віддаленіших цілей, заради яких здійснюється конкретна дія [11].

Іншими словами, вмотивований військовослужбовець, з власної практики й з аналізу наукових джерел, – це людина, яка має сильний внутрішній стимул і відданість службі в армії та своєму народові, Батьківщині. Це особа, яка відчуває покликання захищати свою країну або виконувати свої обов'язки у військовій сфері з великим ентузіазмом і готовністю. Такі військовослужбовці зазвичай проявляють високий рівень відданості, дисциплінованості й відваги у виконанні своїх обов'язків, тобто, як бачимо, нічого спільного із професіями сфери послуг та обслуговування немає.

Розглянемо окреслені чинники та наведемо одразу запропоновані шляхи їхньої оптимізації.

«Віддати Борг Батьківщині». Це словосполучення було актуальне до початку повномасштабної війни з російською федерацією. Для багатьох сімей, особливо матерів, які самостійно виховують своїх синів, не зрозуміло, звідки береться борг державі, коли всі послуги в країні є на комерційній основі, а «безкоштовні» медицина та середня освіта все одно вимагають чимало капіталовкладень. Згідно з даними у 2021 р. допомогу на дітей для одиноких матерів отримало 118 643 сімей. Скільки таких сімей буде після завершення активних бойових дій в Україні, лишається тільки гадати.

Такий підхід, як і чимало інших негативних явищ у наших Силах оборони, є спадком Радянського Союзу. У демократичних суспільствах взаємовідносини держави (влади) і громадянина ґрунтуються на принципах взаємоповаги, відповідальності та взаємних обов'язків, де кожний громадянин і є частиною держави, а влада – це представники громад, які діють в інтересах громадян та в інтересах держави як інституції.

Тоталітарні, авторитарні та інші недемократичні режими ставлять державні інтереси й інтереси правлячої верхівки (партії, родини, клану) вище, ніж інтереси кожного окремого громадянина. Через це людина, яка є частиною певного суспільства, народжується боржником та продовжує ним бути до самої смерті, бо так легше пояснити свої, часто антигуманні, дії, брак постійного сталого економічного розвитку та підвищення рівня життя. Також нав'язування боргу робить людину залежною та більш покірною, тому ця парадигма є свідомим чи несвідомим нав'язуванням рабської психології [12].

Вихід у цьому випадку є один – не оперувати абстрактними й незрозумілими більшості населенню термінами, а дійсно створювати систему обов'язкової служби на дещо вигідних обом сторонам умовах, де держава отримує можливість готувати своїх громадян до можливих бойових дій, а громадяни від того отримують певні пільги та переваги за те, що протягом певного періоду свого життя не займалися своєю кар'єрою, освітою чи влаштуванням особистого життя.

Гаяння часу. «Солдат без роботи – потенційний злочинець», «Почніть копати тут, а я піду дізнаюсь, де треба», «Копаємо звідси і до обіду». Ці та інші висловлювання з'явилися не на рівному місці, а мають сильне підгрунтя.

Господарчі роботи, дуже прискіпливе ставлення до чистоти та порядку на території військової частини й на об'єктах, які вона контролює, несення служби в нарядах по їдальні та прибирання у робочих кабінетах офіцерів роти, батальйону, військової частини, гаяння часу на стройовій підготовці не додає ентузіазму наступним поколінням потенційних військовослужбовців-строковиків. Автор статті сам неодноразово протягом служби зустрічався із необхідністю виконувати та організовувати різного роду господарчі роботи.

Потенційний захисник Батьківщини не повинен бути професійним прибиральником та різноробочим, який чверть (якщо не більше) служби у війську витрачає не на службово-бойову діяльність та бойову підготовку, а на замітання сміття і листя, прибирання снігу, дрібні ремонтні роботи тощо. Навіть, якщо економічно це не виправдано, господарча діяльність ніяким чином не сприяє підняттю морального духу, патріотичної налаштованості та не додає мотивації у набутті професійних військових навичок. Там, де військовослужбовця можна замінити та не задіювати або можна зменшити вимоги до якості внутрішніх господарських робіт, це необхідно робити [13, 14].

Ставлення до строковика з боку армійської системи. «Якщо казати людині постійно, що вона свиня, то згодом вона захрюкає» (Народна приказка). Як зазначалося раніше, нерідко строкова служба провокувала внутрішні конфлікти між керівним та підлеглим складом військовослужбовців. Рядовому складу не подобаються неслужбові завдання та завищені вимоги до їхнього кінцевого результату, офіцерський і сержантський склад, зі свого боку, не знаходить нічого ліпшого, ніж залякувати позбавленням звільнення з розташування військової частини, відпустки, накладенням дисциплінарного (чи іншого виду) стягнення або негативною службовою характеристикою після завершення строку військової служби. І з такою взаємною антипатією один до одного проходить служба.

Також респонденти дослідження, підготовленого аналітичним відділом громадського об'єднання (ГО) «Повернись живим!», у 2020 р. часто описували ситуації, коли армія в особі командирів, стройових частин, лікарів тощо ставилася до них байдуже [15].

Почуття особистої значущості є необхідним складником для особистості, щоб визначитися із подальшою професійною діяльністю, а також для належного ставлення до виконання професійних завдань у цілому [16]. І ті, хто розглядають військову службу, як щось відокремлене від загальнодержавного ринку праці, перебувають в неіснуючій реальності, яка завершилася 24 серпня 1991 р.

Оскільки Україна ставить за мету перехід на комплектування армії виключно військовослужбовцями за контрактом, то будь-яка форма обов'язкової військової служби повинна розглядати військовослужбовців, які її проходять, потенційними кандидатами для комплектування контрактних підрозділів. І одним із чинників привабливості має бути саме надання розуміння потенційним захисникам їхньої значущості для держави, їхньої важливості. Це не говорить про те, що треба створювати якісь поблажливі умови чи поважати лінощі й примхи окремих особистостей. Тут треба виокремити, які саме особистісні якості та професійні навички важливо виховати чи розвинути у воїна, щоб він (вона) відповідав(ла) сучасним вимогам професійної армії.

Незацікавлені роботою співробітники не вигідні для організації, оскільки вони показують негативний приклад іншим, і з часом до думки негативно налаштованої людини прислухається дедалі більше колег, знижується ефективність праці [17]. А серед основних демотиваторів до професійної діяльності є: ігнорування раціоналізаторських пропозицій та ініціативи, нестача визнання і похвали з боку керівника, неконструктивна критика. У зв'язку з цим нехтування проявом поваги до підлеглих у професійній діяльності є моветоном, а не можливістю дати зрозуміти, хто є головним.

Відповідність програми навчання затребуваним спеціальностям у війську. Саме навчання повинно стояти на першому плані в підрозділах, де військовослужбовці здобувають первинні військові навички й військові облікові спеціальності, бо мобілізація 2022–2025 рр. показала, що ті, хто в свій час пройшов строкову службу, швидше адаптуються до військового побуту та мають поверхові навички користування стрілецькою зброєю і військовою технікою. Проте щось говорити про базові військові навички, які необхідні сьогодні на лінії бойового зіткнення, на жаль, у цілому не можливо.

Кожен військовослужбовець має пройти базову загальновійськову підготовку та придбати основні навички піхотинця, навчитися усьому тому, чому вчать зараз у навчальних центрах НГУ, ЗСУ, територіальної оборони. А далі вже набувати навичок відповідно до специфіки військової частини та інших викликів у суспільстві. Для держави це завдання із зірочкою, бо його виконання вимагає від

кожної військової частини мати в своєму розпорядженні відповідні навчальні містечка, навчально-матеріальну базу та, найголовніше, досвідчених і вмотивованих інструкторів.

Побутові умови, логістичне забезпечення та навчально-матеріальна база. Навколо чуємо про Євроінтеграцію України та наближення до стандартів НАТО, а по факту в підрозділах немає: підмінної форми одягу, можливості військовослужбовцю нормально відпочити у зв'язку з великими казарменими приміщеннями, які погано провітрюються та не передбачають кондиціонування; у наявності дуже обмежена кількість навчального озброєння, тренувальних бойових модулів, безпілотних авіаційних комплексів та звичайних турнікетів, димів, холостих набойів та інших дрібниць, які, частіше за все, купують чи знаходять самі інструктори, або їх бракує взагалі.

Як зазначалося вище, мотивація – це комплексне поняття, і тому процес її формування у військовослужбовця вимагає комплексу дій і заходів з боку держави й військового керівництва, спрямованих на формування у військовослужбовця свідомого розуміння необхідності перебування у певний час в умовах суворої дисципліни та обмеження деяких громадянських прав. Цей процес має бути взаємним, бо держава потребує захисників, а захисник повинен бажати захищати державу, бо інакше держава може програти воєнну кампанію через низьку мотивацію її громадян ставати на захист.

Проведений у статті аналіз демотиваційних чинників строкової військової служби та шляхів щодо їх зменшення загалом відповідає результатам дослідження, яке було проведено та підготовлено аналітичним відділом ГО «ПОВЕРНИСЬ ЖИВИМ!» у межах Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні, яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні в 2020 р., де респондентами виступали військовослужбовці військової служби за контрактом [15]. А це підтверджує наявність проблем, навіть більш масштабного характеру, які стосуються і професійної військової служби, та вказує на певну ригідність системи піддаватися змінам і боротися із викликами, які ставить сьогодення до системи внутрішньої та зовнішньої безпеки країни.

Мотивація відіграє значну роль у функціонуванні Сектору безпеки й оборони. У разі належної взаємодії держави із суспільством мотивований на захист Батьківщини народ, чи то у війську, чи то «в тилу», може частково компенсувати нестачу в озброєнні, техніці та обмеженій фінансовій спроможності держави, як це було в 2022 р. Однак мотивація до захисту країни та служби у війську – це не тільки про патріотизм, конституційний обов'язок чи належну фінансову винагороду. У цьому випадку мотивація – це про свідоме бажання людини відмовитися від зручностей буденного життя, обмежити спілкування з родиною та наразити своє життя на небезпеку. І навіть у мирний час завданням обов'язкової військової служби має бути підготовка молодих людей до потенційних воєнних дій, де безальтернативним пріоритетом є максимальне здобуття призваними військовослужбовцями військових навичок замість залучення до будь-яких, непов'язаних із воєнним мистецтвом, завдань. Водночас кожна посадова особа, яка є учасником цього процесу, має розуміти, що ті військовослужбовці, які звільняються у запас Збройних Сил України після проходження БВС і БЗВП, – це майбутні захисники Батьківщини. А в цьому випадку оцінювати треба як тих, хто навчається, так і командирів (начальників), викладачів (інструкторів) та інших посадових осіб, які відповідають за організацію і проходження БВС чи БЗВП, бо в питаннях національної безпеки відповідальність останніх як представників держави навіть більша, ніж тих, хто здобуває військово-облікову спеціальність.

У нашій країні на сьогодні немає практики оцінювання повсякденної діяльності підрозділів за об'єктивними критеріями, зворотного зв'язку від військовослужбовців, які звільняються у запас Збройних Сил України, контролю мотиваційної налаштованості юнаків до проходження обов'язкової військової служби та оцінки рівня збігу їх очікувань з реальним станом справ. Для наукового середовища як військового, так і цивільного сектору відкриваються можливості посприяти зміцненню системи зворотного зв'язку та визначення мотиваційної налаштованості допризовників, призовників і військовослужбовців [3] до проходження обов'язкової військової служби та іншого корисного інструментарію шляхом розроблення і впровадження відповідних анкет, опитувальників та методів їхнього аналізу.

Висновки

На сучасному етапі обов'язкова військова служба має низку фундаментальних обмежень в аспекті мотивації військовослужбовців, зокрема:

- недостатній рівень грошового забезпечення, брак сучасних побутових умов і обмеженість навчально-матеріальної бази;
- застосування методів морального приниження, надмірні дисциплінарні заходи та невідповідне оцінювання діяльності створюють негативну атмосферу в підрозділах;
- розбіжності між програмою базової загальновійськової підготовки та актуальними вимогами сучасного бойового середовища обмежують можливості ефективного застосування набутого досвіду військовослужбовцями у майбутніх бойових діях;
- наявність завдань, які не пов'язані зі специфікою служби, не сприяють професійному розвитку, а також традиційна система управління, що базується на авторитарних методах, призводять до формування демотивуючого середовища.

Проведений аналіз негативних аспектів традиційної строкової військової служби свідчить про наявність низки організаційних, психологічних та матеріальних чинників, що знижують мотивацію молоді до проходження обов'язкової військової служби. Перехід до системи базової військової служби та базової загальновійськової підготовки, інтегрованої у сучасні освітні програми і супроводжуваної комплексними заходами з підтримки військовослужбовців, є важливим кроком на шляху модернізації армії. Підвищення мотивації до служби можливе за умови створення сприятливих умов як для розвитку професійних військових навичок, так і для формування позитивних відносин між державою та громадянином. Отже, оптимізація системи обов'язкової військової служби повинна ґрунтуватися на інтегрованому підході, який враховує як сучасні виклики, так і позитивний досвід інших країн.

Визначені шляхи зниження соціального напруження та підвищення мотивації молоді долучатися до проходження обов'язкової військової служби повинні зосередитися на: формуванні для суспільства зрозумілої і конкретної мети залучення молодих людей до проходження обов'язкової військової служби; створенні в підрозділах сектору безпеки і оборони України умов, у яких кожний військовослужбовець розуміє та відчуває свою цінність та значущість для держави, здобуває ті навички, які знадобляться йому саме у війську; розробленні та втіленні навчальних програм, які відповідають воєнним викликам сьогодення як за змістом, так і за якістю матеріально-технічного забезпечення.

Перспективами подальших досліджень є емпіричне вивчення джерел мотивації громадян до обов'язкової військової служби.

Перелік джерел посилання

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України від 11.04.2024 р. № 3633-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text> (дата звернення: 03.02.2025).
2. Про затвердження Порядку проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2024 р. № 734. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/734-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.02.2025).
3. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 30.01.2025).
4. Деякі питання щодо структури військового резерву : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.06.2024 р. № 741. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/741-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.02.2025).
5. Sophia Besch, Katrine Westgaard. Europe's Conscription Challenge: Lessons From Nordic and Baltic States. Carnegie Endowment for International Peace. Research Platform. URL: <https://surl.li/sysxog> (Accessed: 21.01.2025).
6. Strand, S. The "Scandinavian model" of military conscription: a formula for democratic defence forces in 21st century Europe? (Policy Analysis / Österreichisches Institut für Internationale Politik, 5). Wien: Österreichisches Institut für Internationale Politik (oiip). URL: <https://surl.li/vzaxdp> (Accessed: 21.01.2025).
7. Multifaceted Conscription: A Comparative Study of Six European Countries / E. Jonsson et all. *Scandinavian Journal of Military Studies*. 2024. 7 (1). pp. 19–33. DOI: <https://doi.org/10.31374/sjms.166>.
8. Корнута Л. М. Стан наукових досліджень дисциплінарної відповідальності державного службовця в Україні. Південноукраїнський правничий часопис. 2013. № 1. С. 44–48. URL: <https://surl.li/dnrjnl> (дата звернення: 23.01.2025).

9. Наконечний В. Д., Клименко В. С., Копаниця Н. І. Досвід організації психологічного забезпечення обмеженого контингенту радянських військ в демократичній республіці Афганістан. Досвід організації психологічної роботи під час ведення збройних конфліктів, підготовки та виконання миротворчих завдань (збірник інформаційно-аналітичних матеріалів). 2013. С. 5–17. URL: <https://surli.cc/tgekam.pdf> (дата звернення: 31.01.2025)..
10. Лавер О. Втрати населення СРСР, країн СНД та українського народу у війнах та етнічних конфліктах 1945–2005 рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: міжвід. зб. наук. пр. URL: <https://surli.li/idkqvi> (дата звернення: 23.01.2025).
11. Кузнєцов М. А. Мотивація людини: основні форми та закономірності функціонування. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 44 (1). С. 116–137. URL: <https://surli.li/mjqggn> (дата звернення: 23.01.2025).
12. Тімаков Є. В. Сучасне рабство: як виховується рабська свідомість? *Традиції та новачії університетської науки в часі і просторі культури*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 жовт. 2021 р.). URL: <https://surli.li/riucfz> (дата звернення: 23.01.2025).
13. Чмут Т. Прибирання території як спосіб наближення до стандартів НАТО. Або, як готують сержантів у ВМС. *Український мілітарний центр*. URL: <https://surli.cc/jbisiy> (дата звернення: 24.01.2025).
14. Володимир Б. Строкова служба: пережиток минулого чи потреба майбутнього? *Український мілітарний центр*. URL: <https://surli.li/ukgpzy> (дата звернення: 24.01.2025).
15. Наталія Калмикова, Тетяна Попович. Чому військовослужбовці звільняються з армії (публічна версія). *Дослідження Аналітичного відділу ГО «ПОВЕРНИСЬ ЖИВИМ!» у межах Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні, яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE)*. Київ: Білка, 2021. 51 с. URL: <https://surli.lu/rmzsef> (дата звернення: 25.01.2025).
16. Ханецька Т. І. Кар'єрне покликання – новий концепт психології. *Наукові перспективи*. 2024. Вип. 3 (45). DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1307-1318](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1307-1318).
17. Смірнова К., Чабанюк А. Причини, наслідки та способи подолання демотивації персоналу в сучасних умовах. *Економіка та суспільство*. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-30>.
18. Балашова С. П., Гурко Д. Ю. До проблеми вивчення мотиваційної сфери військовослужбовців строкової служби. *Вісник Національного університету оборони України*. 2011. Вип. 3. С. 98–100. URL: <https://surli.li/fyjunt>
- Чайкіна Н. О. Проблеми адаптації юнаків до строкової служби. *Virtus : Scientific Journal*. URL: <https://surli.li/eweomd> (дата звернення: 07.02.2025).
19. Чайкіна Н. О. Проблеми адаптації юнаків до строкової служби. *Virtus : Scientific Journal*. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/10331> (дата звернення: 08.02.2025).
20. Шебанова В. І., Нікітенко Г. О. Особливості мотивації військовослужбовців до військово-професійної діяльності. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. 2019. Вип. 2. С. 31–36. <https://surli.li/yphqde> (дата звернення: 10.02.2025).

Стаття надійшла до редакції 24.02.2024 р.

UDC 159.92

I. Avilov, N. Kryvokon

MOTIVATIONAL ASPECTS OF COMPULSORY MILITARY SERVICE: A THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM

This article examines the motivational aspects of compulsory military service in Ukraine within the context of its ongoing reform and adaptation to contemporary challenges. Given the transformations in the national security system and the imperative to enhance the country's defense capability, the issue of engaging young people in military service has become increasingly significant. The study identifies key factors contributing to the low motivation of young men to undergo military service, including the misalignment of its format with modern social and economic realities, the absence of adequate material incentives, and the persistence of outdated personnel management practices.

Special attention is devoted to the analysis of legislative reforms aimed at restructuring the staffing system of the Armed Forces of Ukraine. The study examines the gradual transition to a contractual model of

military service alongside the introduction of basic military service and foundational military training, which may serve as an alternative approach to reserve force formation. In this context, a comparative analysis of the experiences of European and Scandinavian countries is conducted, particularly concerning the duration of service, conditions of enlistment, and key motivational drivers for conscripts.

The article presents a set of recommendations to enhance the motivation of young people to fulfill compulsory military service. Emphasis is placed on the need to implement high-quality professional training programs, improve service conditions, establish clear career progression opportunities, and ensure comprehensive social benefits for military personnel. Additionally, the study explores the impact of public perception of military service on youth motivation levels.

The research identifies key strategies for addressing the primary demotivating factors that discourage young people from military service. The study underscores the importance of fostering a sense of civic responsibility and awareness among young people regarding the critical role of their contribution to national defense. Furthermore, it highlights the necessity of developing a comprehensive state strategy aimed at elevating the prestige of military service and reinforcing patriotic values within society.

Key words: *motivation for military service, compulsory military service, conscription, reform of legislation on military service, national security, basic military service, basic military training, demotivating factors of compulsory service, state strategy in the field of human capital formation.*

Авілов Ігор Валерійович – начальник командного пункту – заступник начальника штабу з бойового управління військової частини А7408 Збройних Сил України
<https://orcid.org/0000-0002-7698-6828>

Кривоконь Наталія Іванівна – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та педагогіки Національної академії Національної гвардії України
<https://orcid.org/0000-0002-3783-7491>